

**ЗАПОРОЗЬКІ ЗАЛОГИ НИЖНЬОГО ПРИДУНАВ'Я
У РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКІЙ ВІЙНІ 1806-1812 рр.
(за біографіями задунайських козаків)**

У статті на основі біографічних матеріалів задунайських запорожців, що перейшли на бік Російської імперії під час російсько-турецької війни 1806-1812 р., з'ясовано кількість та чисельність запорозьких залог у турецьких фортецях Нижнього Придунав'я, матеріали дозволяють установити оригінальні факти з історії козацтва на території Османської імперії, географію, час, причини й обставини зарахування в козаки, соціальне походження задунайців, райони проживання, господарські заняття.

Однією з важливих сторінок історії задунайських (турецьких) запорожців залишається їх служба у складі турецької армії. Дослідження даного питання розпочалися на початку ХХ ст., але через брак необхідних джерел наявні монографії, дисертаційні дослідження та статті¹²⁷ залишають чимало недостатньо розроблених аспектів, зокрема, участі задунайців у військових діях російсько-турецької війни 1806-1812 рр. Публікація має за мету розкрити формування та долю запорозьких залог Нижнього Придунав'я в російсько-турецькій війні 1806-1812 рр., походження і соціальний стан козаків, які входили до їх складу, їх участь у війні. Для з'ясування цих питань залучено: наявний історіографічний доробок, спогади офіцерів російської армії, біографічні матеріали задунайців, які переходили з фортеці Браїлів на бік російських військ і давали свідчення в адміністративно-полицейських установах.

З початком російсько-турецької війни 1806-1812 рр. (у листопаді 1806 р. російські війська перейшли дністровський кордон, а офіційно Туреччина оголосила війну Росії лише 18 (30) грудня), мобілізовані частини турецьких запорожців знаходились під загальним керівництвом браїлівського назиря Ахмет-паші і безпосереднім керівництвом кошового отамана Гната Коваля¹²⁸, місцем

¹²⁷ Рябінін-Склярєвський О. З життя Задунайської Січі // Невичерпні джерела пам'яті: Зб. наук. статей, матеріалів і републікацій. Т. II: Задунайська Січ. – Одеса, 1998; Бачинський А. Д. Січ Задунайська. 1775-1828 рр.: Історико-документальний нарис. – Одеса: МП “Гермес”, 1994; Каюк С. (Могольова С. М.). Задунайська Січ (1775-1828 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1999; Сапожников І.В. Начало Задунайской Сечи: Дунайская паланка и Кош в Катърлезе (1776-1795) // Архів. Документ. Історія. Сучасність: Зб. наук. статей та матеріалів/ Праці Державного архіву Одеської області. Т.IV. – Одеса: Друк, 2001.

¹²⁸ Гнат Коваль (він також Самійло або Дмитро) був обраний на посаду кошового отамана в 1805 р. або в 1806 р. Він перейшов за Дунай після зруйнування Запорозької Січі в 1775 р. Подальші відомості про нього з'являються лише з 1803 р., коли він, ще як полковник з “почесними козаками” прийшли до російського консула в Галаці з'ясувати положення амністії, яку оголосив російський уряд тим, хто зайшов за кордон. З липня 1804 р. Гнату Ковалю російські чиновники надсилають листи через спеціальних агентів для того, щоб “викликати його з іншими товаришами до Росії” (але в листах його називають чомусь козаком Батуриного куренно). 13 грудня 1806 р. новоросійський генерал-губернатор А.Е.Рішельє звертався до нього, вже як до

перебування якого також була фортеця Браїлів. Розміщувались залоги задунайців крім Браїлова ще в Руську, Тульчі, Галаці, Ізмаїлі, Кілії, островах Дунайського гирла, козаки служили в турецькій річковій флотилії. Вони відрізнялись високою боєздатністю і, що, особливо важливо, знанням зручних переходів через Дунай.

Разом з кошовим отаманом у Браїлові перебувала старшина, зокрема, писар Данило Білий і духівництво¹²⁹. У задунайців зберігалась адміністративно-управлінська структура, поділи на курені та інші атрибути козацького устрою. Можна також припустити, що тут знаходився задунайський військовий Кіш¹³⁰.

Вже у листопаді 1806 р. частина запорозької залоги Ізмаїла – близько двох тисяч козаків були переведені до Браїлова. За наказом браїлівського назиря стягувались до фортеці й інші задунайські частини, зокрема, з Кілії, Вилкового, Галаца, Бальчика, Мачина. За підрахунками О.Ф.Ланжерона, який командував корпусом на Дунаї, у фортеці Браїлів знаходилося до трьох тисяч задунайців, які могли “завдавати шкоду більш ніж турки і татари”, він також наголошував на тому, що лише запорожці знали зручні місця плавання по Дунаю, що особливо стало в нагоді при взятті Ізмаїла в 1790 р. російськими військами¹³¹. Поповнення запорозької браїлівської залоги проходило не лише таким централізованим шляхом, але й через вербування окремих осіб, переважно не козацького походження, самими запорожцями. Так, Семен Дубина (близько 1769 р. н.), який походив з поміщицьких селян Савицького, перебував у бузьких козаках до 1797 р., після цього ходив матросом на грецьких судах у Грецькому архіпелазі. У Константинополі в 1807 р. він зустрів кошового Гната Коваля і за його пропозицією “поступив” на службу в браїлівські запорожці. Запорожець Прасковій Целіков (близько 1766 р.н.), кріпак поміщика Сосновського, втік до Молдавії близько 1778 р., а у листопаді 1806 р. в Ізмаїлі був підмовлений запорожцями і пішов з ними в Браїлів, де записався до Купчинівського куреня. Задунасць Василь Мастренко (близько 1759 р.н.) з козацьких дітей Золотоношського повіту, який був завезений дядькою в Кодак¹³², де проживав вісім років, потім він з чумаками перейшов до Ясс, де разом із запорожцями з Вилкового, працював там на рибних заводах сім років, а потім з кошовим Аркушею¹³³ відправився до Видену для боротьби з турецькими розбійниками, а

кошового отамана. (Бачинський А. Д. Січ Задунайська. 1775-1828 рр.: Історико-документальний нарис. – Одеса: МП “Термес”, 1994. – С. 38,40,47; Російський військово-історичний архів (далі-РДВІА).– Ф. 470.– Оп.1.– Спр.1.–Арк.199; Ф. 14209. – Оп.165, св. 25.– Спр.58, ч.3.– Арк.4; Спр.60.– Арк.16 зв).

¹²⁹ РДВІА. – Ф. 14209.– Оп. 165, зв. 25.– Спр.58, ч.3.–Арк.4.

¹³⁰ Можна також припустити, що зруйнований напередодні війни Катирлез продовжував залишатися центром задунайців, хоч і не був відновлений як Січ через війну. Перебування в цей час задунайських рибалок в “урочищі Катирлез” підтверджується біографічними даними козаків. О. Рябінін-Скляревський теж вважав, що Січ задунайців напередодні та під час війни залишалась на старому місці в Катирлезі. (Рябінін-Скляревський О. З життя Задунайської Січі // Невичерпні джерела пам'яті: Зб. наук. статей, матеріалів і републікацій. Т. II: Задунайська Січ. – Одеса, 1998. – С.301).

¹³¹ РДВІА.– Ф. 14209.– Оп. 165, зв. 24.– Спр. 56, ч. 2.– Арк.7; Записки графа А. Ф. Ланжерона: Война России с Турцией. 1806 – 1812 гг. // Русская старина. – 1907. – Кн. 2, июнь. – С. 613.

¹³² Кодак – фортеця на правому березі Дніпра навпроти Кодацького порога в липні 1635 р. За часів Нової Січі центр Кодацької паланки.

¹³³ Аркуша – Гаркуша був кошовим отаманом з 1796-1798 рр.

звідти перейшов з козаками в Браїлів. Разом з ним під Віднем були Федір Часновський і Герасим Шатковський.

Інший козак Онисим Губа (близько 1784 р.н.) походив з поміщицьких селян Полтавської губернії, чотири роки разом з батьком чумакув і з бурлаками зайшов до Аккермана, а потім у Хотин. Після взяття Хотина російськими військами (15 листопада 1806 р.) перейшов до Браїлова, де записався в Полтавський курінь. Яків Пономорьов (близько 1785 р.н.) з державних селян Полтавської губернії, жив заробітками в Одесі, згодом на рибних ловах в Аккермані, дізнавшись про те, що російські війська наступают на Молдавію, перейшов до Браїлова і записався до запорожців, де служив кухарем у Дядківському курені. У тому ж курені в отамана Лук'яна служив Яків Бойченко (близько 1779 р.н.) – кріпак з Єлизаветградської округи, який проживав у Вилковому, де займався рибальством, а у 1806 р. записався в браїлівські запорожці. У Мінському курені служив Василь Прозоренко (близько 1779 р.н.), кріпак поміщика Островського Київської губернії, який втік до Молдавії, на «Лимані Разін»¹³⁴ займався рибальством, а в 1807 р. записався до козаків Браїлова. У цьому ж році записався до браїлівських запорожців Іван Чорноморець (близько 1786 р.н.), уродженець «Німецької Польщі повіту Бучачі зі слободи Маркової, що на річці Липівці»¹³⁵. Він разом з батьком чумакував, проживав у Хотині, слугував у турка Османа-агі шість років, а коли російські війська оволоділи цим містом перейшов у Браїлів в турецькій одежі, де продовжував служити тому ж турку, а коли Чорноморець почав вимагати належну платню за три роки – Осман-ага поранив його з рушниці, Чорноморець втік до запорожців і перейшов з католицької в православну віру.

Перебували в запорозькій залозі Браїлова й колишні чорноморці Йосип Український (за запорозьким прізвиськом Білий) та Іван Таран (за прізвиськом Чорний) (обидва близько 1759 р.н.). Перший з Харкова, з військових жителів. З 1772 р. проживав у Запорозькій Січі у козака Нижчестеблівського куреня Никифора Надбайли, після зруйнування Січі пішов у «щойно побудований Херсон»¹³⁶, а потім у Станіслав¹³⁷, де рибалив «до війни 1787 р.»¹³⁸, записався у чорноморці, брав участь у взятті Очакова, а після того як чорноморці «відправились на Кубань» званіхся в Галаці з багатьма іншими запорожцями. У 1797 р. браїлівський паша почав збирати всіх розсіяних запорожців для боротьби з Позван-оглу¹³⁹ та Пехлеваном¹⁴⁰. Інший чорноморець Іван Таран – міщанин з

¹³⁴ Лиман Разін – оз. Разелм на правому березі Георгіївського гирла Дунаю. Некрасівці називали оз. Разелм лиманом або озером Разін.

¹³⁵ Ймовірно, тепер Бучацький район Тернопільської області.

¹³⁶ Херсон, датою заснування вважається 1778 р.

¹³⁷ Станіслав – тепер місто Івано-Франківськ.

¹³⁸ Російська-турецька війна 1787-1791 рр.

¹³⁹ Пазванд-оглу – турецький феодал, який очолив заколот проти султана Селіма III і його реформ. Після кількох невдалих військових операцій турецький уряд затвердив Пазванд-оглу в званні папи і визнав правителем Відинського пашалака (Відин – місто в Болгарії). У боях проти Пазванд-оглу задунайські запорожці діяли в складі турецьких урядових військ і воювали проти нього більше п'яти років.

¹⁴⁰ Пехлеван – Пехлеван Ібрагім (1760-1820; Пегліван – прізвисько від *peglevan*, що з тур. означає «борець»), вихідець з Польщі, турецький феодал, один з отаманів кирджалів (розбійників Румелії), за прізвиськом Баба-паша («батько»). Двобучужний ізмаїльський паша, який виступав проти влади та реформ турецького султана Селіма III (1789-1807). Задунайські козаки воювали

Харківської губернії м. Богодухова, брав участь у штурмі Ізмаїла¹⁴¹ та Мачина¹⁴², а після переходу чорноморців на Кубань залишився в Молдавії та займався рибальством біля Вилкового в гирлі Дунаю. Тут записався до запорозької команди і за наказом браїлівського папі у 1806 р. перейшов до Браїлова і під час перемир'я займався рибальством.

Серед “запорозької команди” Браїлова були також Дем'ян Куцуба, Федір Бубушук, Кирило Безпалько, Василь Албанець, Іван Веселий, Роман Цитанка, Григорій Шаботок, Іван Кулик, Трофим Малко, Онисим Чапкей, Олексій Янченко, Яків Ісвалчук, Григорій Ткаченко, Іван Щербина, Козьма Герасименко, Степан Бровко, Григорій Лата, Деменко Чернобаїв, Тимофій Громов, Степан Міток, Василь Савченко, Григорій Радеюшинюк, Микола Видапенко та інші¹⁴³.

З початком війни у лавах задунайців відбувся розкол на дві партії – одна трималась турецької, інша – російської орієнтації. Російське командування, зацікавлене у ліквідації задунайського Коша і переході задунайських козаків до Росії, постійно агітувало козаків, використовуючи їх як тасмні листування, так і офіційні заклики. 13 грудня 1806 р. новоросійський генерал-губернатор А.Е.Рішельє звернувся до Гната Ковалю: “Превосходительный, високочтимый господин запорожский кошовый атаман, любезный друг мой Игнатий [...], Вашему превосходительству и всему единоверному христианскому войску начальства вашего превосходительства свидетельствую сим мое усердное почтение”, надалі губернатор пропонував перейти до Росії і від імені Олександра I обіцяв “на Кубані землю, права, привілеї і переваги кожному чину запорозькому” присвоїти. Звернення мав передати задунайській старшина Трохим Гайдабура¹⁴⁴, який зі 103 козаками на початку грудня перейшов з Ізмаїла. Сприяла переходу на російський бік також і агітація російського духівництва, внаслідок якої за свідченням Дмитра Капіноса разом з ним до Херсона перейшла група з 300 козаків, а “інші запорожці

проти нього на боці регулярних турецьких військ і входили до частин браїлівського назиря. Коли загони Пехлевана зламали опір турецьких регулярних військ під Рушуком, святкуючи перемогу, вони виставили близько сотні голів своїх ворогів у місті. Жорстокість некрасівських загонів та їх взаємовідносини з Пехлеваном яскраво розповів О.Ф.Ланжерон: “Ці некрасівці найстрашніші та зліші вороги Росії; нещасні ті солдати, які потрапляють до їх рук, вони їх страшно роздирають”, некрасівські козаки визнавались досить заможними, тому “вони скинулись, щоб допомогти грошима Пеглевану, який сильно їх потребував і виставили йому 250 козаків, озброєних і одягнених так само як наші козаки. Пеглеван вибрав собі з них гвардію, яка ніколи його не залишала та до якої він мав більше довіри ніж до своїх турків”. (Записки графа А. Ф. Ланжерона: Война России с Турцией. 1806 – 1812 гг. // Русская старина. – 1907. – Кн. 2, июнь. – С. 615; Миллер А.Ф. Мустафа паша Байрактар: Оттаманская империя в начале XIX в. – М.;Л., 1947. – С.458; Петров А. Война России с Турцией.1806-1812 гг. Т.1.– С.Пб., 1885. – С.45).

¹⁴¹ Йдеться про російсько-турецьку війну 1787-1791 рр., штурм і взяття фортеці Ізмаїл відбувся 11 (22) грудня 1790 р.

¹⁴² Мачин – турецька фортеця, в період російсько-турецької війни 1787-1791 рр. російські війська оволоділи фортецею 28 червня (9.07) 1791 р.

¹⁴³ Бачинський А.Д. Життєписи задунайських запорожців. 1809 р. травень // Записки історичного факультету Одеського державного університету. – Одеса, 1995. – С.241-248; РДВІА.– Ф.14209.– Оп.165, св.24.– Спр.56, ч.2.– Арк.43; св.25.– Спр.60. – Арк.16-16 зв.; св.57.– Спр.1.– Арк.81-81 зв.; Спр.58, ч.3.–Арк.4; св. 31. – Спр.26, ч.1. – Арк.25; ДАОО.– Ф.1. – Оп.218.– Спр.3 за 1810 р.– Арк.2 зв.,56 зв., 19, 28-29 зв.

¹⁴⁴ РДВІА.– Ф.470.– Оп.1.–Спр.1. – Арк.205-206.

залишилися за Дунаєм, та вступили на службу до турків у фортеці й усі майже знаходилися при гарматах в турецькій армії”¹⁴⁵.

Напочатку грудня 1806 р. головнокомандуючій російською армією генерал І.І.Міхельсон запропонував браїлівському папі здатися. Останній відповів, що вкрай здивований такою пропозицією, адже Османська імперія не знаходиться в стані війни з Росією і буде захищати фортецю¹⁴⁶. Зрозумівши, що Браїлів не можна зайняти так само легко як перед тим Аккерман, Хотин, Бендери, російські війська відступили. Однак головним завданням керівництва російської армії залишалось розкласти залогу Браїлова, яка незважаючи на втечі з неї козаків, наприкінці 1806 р. нараховувала понад 1500 козаків¹⁴⁷.

Дійовим засобом для цього стало штучне формування волонтерських команд у складі російської армії і, зокрема, так званого Усть-Дунайського Буджацького війська за зовнішніми ознаками схожого на колишнє Військо Запорозьке. Його організація розпочалась у грудні 1806 р. Вже відразу до нього виявили бажання записатися 60 задунайських запорожців, в тому числі 11 з турецького гарнізону Ізмаїла, а 23 грудня з Ізмаїла перейшов Трохим Гайдабура зі 103 козаками, а за ними отаман Іван Губа “з козаками на чотирьох човнах”¹⁴⁸. Зауважимо, що перехід козаків міг бути спровокований негативним ставленням до них і войовничою діяльністю ізмаїльського папі Пеглевана¹⁴⁹.

Вже 22 січня 1807 р. А.Е.Рішельє писав головнокомандуючому Молдавською армією І.І.Міхельсону, що йому відомо, що за Дунаєм знаходиться понад 2000 козаків-запорожців колишньої Січі, в тому числі у Браїлові при назирі понад 800. Я запросив з них вже понад 130 чоловік. Вони за власним бажанням вступили у волонтерський полк, що формується в Кілії; щоб використати й інших, викликаний був мною один з них хорунжий, якому доручено від мене листа до кошового їх з оголошенням усього того, що лише можливо було обіцяти.... Вони, якщо б перейшли до нас, з великою користю можна було б використати їх на флотилії на Дунаї та навіть на тому боці річки”¹⁵⁰. Того ж дня князь О.О.Прозоровський писав А.Е. Рішельє, що з Браїлова в Галац постійно переходять запорожці, передбачаючи гоніння від турецької влади”, їх збирали в селі Маяки і відправляли до Одеси, а потім у Чорноморське військо¹⁵¹.

Занепокоєння в лавах турецьких запорожців сталося після оголошення маніфесту 18 лютого 1807 р. з запрошенням задунайців у військо. Задунайський запорожець Василь Завірюха згадував, що писар, який читав маніфест, “робив трактування його не в кращій бік. Втім, козаки писарю не повірили і хотіли втекти до російських військ,

¹⁴⁵ Центральний державний історичний архів України м. Києва (далі – ЦДАУК). – Ф.245.– Оп.1.– Спр. 8, ч.1.– Арк. 344-344 зв.

¹⁴⁶ Записки графа А. Ф. Ланжерона: Война России с Турцией. 1806 – 1812 гг. // Русская старина. – 1907. – Кн. 2, июнь. – С. 588.

¹⁴⁷ РДВІА.– Ф.14209.– Оп.165, св.25.– Спр.58, ч.3.– Арк.4.

¹⁴⁸ Бачинський А. Д. Січ Задунайська. 1775-1828 рр.: Історико-документальний нарис. – Одеса: МП “Гермес”, 1994. –С.40-41.

¹⁴⁹ Котляревський І. П. Повне зібрання творів. – К., 1953. – Т.2.– С.100-101;Петров А. Война России с Турцией 1806-1812 гг. Т.1: 1806–1807 гг. Міхельсон и Мейендорф. – С.Пб.: Восн. тип., 1885. – С. 45, 140-156.

¹⁵⁰ РДВІА.– Ф.14209.– Оп.165, св.26.– Спр.66.– Арк.23-23 зв.

¹⁵¹ Державний архів Одеської області (ДАОО).–Ф1.– Оп.218.– Спр.2 за 1807 р.– Арк. 65-68.

але зробити цього не змогли, оскільки завжди знаходились під міцним караулом»¹⁵². 24-28 лютого 1807 р. з Браїлова перейшло 13 козаків, протягом березня – 168 козаків, квітня – 54, травня – 69, червня – 26, липня – 12, серпня – 6 (у серпні військо припинило своє існування). Всього 348 козаків¹⁵³, серед них задунайський військовий писар Данило Білий та ієромонах Гервасій¹⁵⁴. Через це наведені вище свідчення Василя Завірюхи виявляються надто дивними. Поясненням такої поведінки писаря, ймовірно, може бути небажання викликати підозру турецької влади або кошового отамана в проросійській орієнтації, що могло призвести до страти його як зрадника.

Розкласти браїлівську залозу намагались і через міністерство закордонних справ, зокрема, на прохання російського представника в Дунайських князівствах Родофінкіна князя Волощини К.Іпсіланті спробував залучити задунайців на бік Росії¹⁵⁵. Помститися К.Іпсіланті мав за наказом браїлівського папі талановитий військовий начальник Чалан-Оглан, не встигнувши схопити Іпсіланті, Чалан-Оглан спалив місто Бузео, де знаходилась штаб-квартира генерала Платова, керівника донських козацьких полків¹⁵⁶.

Незважаючи на втечі запорозька залоза Браїлова поповнювалась. Так, у квітні 1807 р. турки полонили 15 усть-дунайців, які перейшли р. Серет, щоб захопити худобу ворога, їх “привели до начальника і він наказав зарахувати їх” до запорозької частини в Браїлові¹⁵⁷. Про те, що такі дії усть-дунайців були неоднаразовими, свідчить і наступна скарга на їхнього кошового Фому Бучинського. Так, усть-дунайці, як колишні задунайські запорожці знали, що на рівнині навколо Браїлова розташовувались досить заможні турецькі села, процвітання їх О.Ф.Ланжерон приписував виважений політиці браїлівського папі. Група усть-дунайців нагабувала у турецького населення Браїлова 70 овець, 60 голів рогатої худоби, а Бучинський разом з осавулом Романом Циганкою продали всю цю худобу за 246 левів і привласнили гроші¹⁵⁸. Вже у серпні 1807 р., після ліквідації Усть-Дунайського війська перейшов до Браїлова Мойсей Жоночук (близько 1789 р.н.), який походив з селян-кріпаків поміщика Дедичева біля Богополя. Разом з братом через голод втік до слободи Осічки на річці Синюсі, де дізнався про набір до усть-дунайців. Прослужив у війську два місяці, після його ліквідації у серпні 1807 р.¹⁵⁹, він разом з товаришами перейшов у Браїлів до запорожців, і служив на турецькій четі в матросах.

12 серпня 1807 р. між Росією та Туреччиною було укладено Слободзейське перемир'я, під час якого запорожці Браїлова займались рибальством або виконували різноманітні доручення місцевих турецьких чиновників. Так, задунаець Герасим Шатковський (близько 1786 р.н.) з села Лошівка (поряд з Богополем, колишня Польща) графа Потоцького¹⁶⁰, “коли російські війська під керівництвом

¹⁵² РДВІА.– Ф. 14209.– Оп. 165, зв. 25.– Спр.58, ч. 4.– Арк. 43

¹⁵³ Державний архів Краснодарського краю (ДАКК).– Ф.250.– Оп.2.– Спр.151.– Арк.19-71 зв.

¹⁵⁴ Бачинський А. Д. Січ Задунайська. 1775-1828 рр. – С.46.

¹⁵⁵ Там само. – С.45.

¹⁵⁶ Записки графа О.Ф.Ланжерона. Война с Турцией. 1806-1812 гг. //Русская старина. – 1908. – №8. – С.321, 565.

¹⁵⁷ Там само.

¹⁵⁸ ДАОО.– Ф.1.– оп.218– Спр.2 за 1807 р.– Арк.72-75.

¹⁵⁹ Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо.

¹⁶⁰ Богополь – тепер район в межах міста Первомайськ Миколаївської області.

Суворова підкоряли Польщу¹⁶¹», він перейшов у Хотин і служив у молдована Іваниці, потім в Бендерах – у турка Ахмета Барактара, рибалив у Белгородському (Дністровському) лимані, де приєднався до запорожців, ходив з ними під Віден протів Пазван-оглу, був поранений в праву руку, потім разом з запорожцями проживав у Катирлезі, потім знаходився в Браїлові, звідки супроводжував Юсуф-пашу (з 1810 р. командуючий турецькою армією) до м. Бараджі, потім до Анатолії в м. Харпут (на батьківщині паші), а згодом до м. Белабу, де залишив пашу, пішов у м. Адріанополь, а у 1808 р. повернувся до Браїлова і записався до попередньої команди¹⁶².

Після відновлення бойових дій у березні 1809 р. російські війська оволоділи Ісакчею, Тульчею, Бабадагом, Мачином, Ізмаїлом і запорожці разом з турецькими військами переходили до Браїлова. Так, задунаєць Іван Рибалка (близько 1777 р.н.) кріпак поміщика Самойлова з Київської губернії, був завезений батьком, у малолітті за Дунай в “селище некрасівців”¹⁶³ Забродні, що має назву Серікію”¹⁶⁴, після смерті батька перейшов в Дунавець¹⁶⁵, де займався рибним ловом. Після взяття Мачина разом з аяном Ганжею¹⁶⁶ перейшов у Браїлова, де був зарахований у Мінський курінь¹⁶⁷.

У 9-10 квітня 1809 р. російські війська під керівництвом князя О.О.Прозоровського розпочали облогу Браїлова. Браїлівська фортеця (колишній грецький монастир) була обнесена двома валами та двома ровами, фортецю та передмістя оточував ретраншемент з обох сторін, який примикав до Дунаю. У фортеці знаходилось до 15 тисяч осіб, в тому числі озброєні місцеві жителі, яничари, жителі Хотина, Бендер, Кілії, запорожці, некрасівці та до 500 російських дезертирів. Назир і комендант Браїлова Ахмет-ефенді (згодом великий візир), за спогадами графа О. Ланжерона, вартий був усієї залоги фортеці. Хоробрий до нерозсудливості, розумний, досвідчений у військових хитрощах, хороший партизан, він міг вселити відвагу серед своїх військ¹⁶⁸.

¹⁶¹ Йдеться про польське повстання 1794 р.

¹⁶² Бачинська О. Задунайські запорожці у вірі російсько-турецької війни 1806-1812 рр. // Гези доповіді Першого міжнародного конгресу “Національна перлина Запорожжя: впровадження інноваційно-інвестиційних технологій гармонізації біоекосистеми о.Велика Хортиця”, 26-28 вересня 2004 р., м. Запоріжжя. – Запоріжжя, 2004. – С.13-15.

¹⁶³ Некрасівці були донськими козаками-старообрядцями, які брали участь у повстанні Кіндрата Булавина і після його поразки на чолі з отаманом Гнатом Некрасовим пішли на Кубань, у 40-70-х рр. XVIII ст. через внутрішні суперечки та політику російського уряду вони почали переселятися на Дністер і пониззя Дунаю. У 80-х роках їхня кількість збільшується і вони офіційно отримують дозвіл турецького султана на поселення у дунайських гирлах. Активна розбудова Січі задунайцями в 90-х рр. XVIII-початку XIX ст. і пов'язаний з тим перерозподіл земель, як засіб існування, мав призвести до конфлікту з некрасівцями. Значення мала не лише вигідна земля у Дунайському гирлі, плавні, рибні лови, але й не останню роль відігравали різні релігійні конфесії запорозьких та некрасівських козаків. Доки турецький уряд не звертав уваги на відносини між задунайцями і некрасівцями, стосунки між ними дійшли до кривавих розправ. У російсько-турецькій війні 1806-1812 рр. некрасівці та задунайські запорожці часто разом брали участь у бойових діях у складі турецьких частин.

¹⁶⁴ Серікію – Серікію, село на оз. Разелм, тепер у Тульчинському повіті Румунії.

¹⁶⁵ Дунавець – у даному випадку мова йде про притоку Дунаю, річку Дунавець.

¹⁶⁶ Аян – в Туреччині цієї доби повітовий начальник, градоначальник.

¹⁶⁷ Бачинський А.Д. Життєопис задунайських запорожців. 1809 р. травень. – С.244.

¹⁶⁸ Записки графа О.Ф.Ланжерона. Воїна з Турцією. 1806-1812 гг. // Русская старина. – 1908. – №4. – С.227-228.

На початку облоги російське керівництво запропонувало браїлівському паші здатися, але він відмовився. Штурм фортеці був призначений ввечері на 19-20 квітня у складі 8 тисяч солдатів, для обстрілу підійшло 30 баркасів і човнів з Галаца. Штурм виявився досить невдалим і російські війська відступили 7 травня 1809 р. Відразу браїлівський паша вийшов з фортеці з кіннотою і почав переслідувати частини донського отамана Платова, але той з козаками дав турецьким частинам відсіч¹⁶⁹. Ахмет-паша і надалі постійно робив вилазки з фортеці для поповнення запасів продовольства і хвилювання російських військ.

Після цих подій чимало задунайців Браїлова протягом квітня-червня 1809 р. почали переходити на бік росіян. Це було спричинено: небажанням битися з росіянами; незадоволенням турецькою адміністрацією, що більше року не виплачувала гроші за службу; свавіллям і зловживанням турецьких феодалів. Так, згаданий вище Василь Мастренко через те, що поки працював у запорожцях не отримував визначеної платні за півроку, а мав отримати 108 левів. Разом з ним втік Запорожець Василь Головченко (близько 1780 р.н.) з колишніх державних селян з Саратовської губернії малоросійської слободи Покровської. Він зайшов з чумаками у Глухів, звідки в Одесу і Дністровський лиман, де записався до запорожців і з ними перейшов до Браїлова, не бажаючи воювати проти російських військ перейшов у російський табір, переслідуваний двома турками. Інший козак Михайло Дубовенко (близько 1785 р. н.) з селян-кріпаків поміщика Проскурова Київської губернії Васильківського повіту, втік і жив заробітками у Одесі та Буджаку, в Кілії приєднався до 50 запорожців (ймовірно записався до усть-дунайців – О.Б.), брав участь в осаді фортеці Ісакча, де його взяли в полон турки і хотіли віддати йому голову, але один з турків Магмет викупив його за 100 левів і взяв до себе служити коннохопом, влітку 1808 р. Головченко втік до запорожців і прибув з ними в Браїлів, де займався рибальством. Серед тих, хто втік до російських військ були також курінний отаман Іван Шереметенко, козаки Тимофій Гард, Микита Харченко, Олексій Таран, Іван Овсієнко, Микола Діброва¹⁷⁰.

У листопаді взяти Браїлів вирішив князь П.І.Баграціон, який замінив на посаді головнокомандуючого Молдавського армією О.О. Прозоровського. На цей час залога Браїлова складалась усього з 5 тисяч осіб. Корпус Ессена (7,5 тис. осіб) розпочав повторну облогу фортеці, кожного вечора Браїлів обстрілювала російська флотилія¹⁷¹.

21 листопада 1809 р. (3 грудня) турецькі війська Браїлова капітулювали. Командуючий військами паша Абдул-Какман підписав капітуляцію. Разом з назирем пішло 1100 вершників, 4100 піхоти, 11300 мусульманських жителів. Росіяни вимагали видати дезертирів, але марно¹⁷². 55 задунайців перейшли на російській бік незважаючи на те, що могли піти разом з турецькими частинами. Їх не зарахували до 9-го Чорноморського козацького полку, тому що там було “таких

¹⁶⁹ Михайловский-Данилевский. Описание Турецкой войны в царствование императора Александра I с 1806-1812 гг. – С.Пб., 1843. – Ч.1, С.159-160, 177.

¹⁷⁰ ККДА.– Ф.250. –Оп.2.– Спр.167.– Арк.5-10 зв., 21-21 зв.; Голобуцький В.О. Чорноморське козацтво за Бугом (До питання про соціально-економічний розвиток Степової України) // Наукові записки інституту історії АН України. – К., 1952. – Т. 4. – С.224.

¹⁷¹ Там само. – С.239-241.

¹⁷² Записки графа О.Ф.Ланжерона. Война с Турцией. 1806-1812 гг. // Русская старина. – 1908. – №4. – С.418-122.

вже багато”, і їх відправили спочатку до Одеси, а потім на Кубань¹⁷³. Серед них були Василь Боровик, Іван Захарченко, Антон Маяк, Андрій Чуприна, Гордій Волощук, Каленік Шкода, Василь Тріко, Микола Молдован, Максим Черніга, Іван Садко, Павло Кривський, Тимофій Громов, Федір Шеповал, Василь Теплої, Захарій Заров. Один з них, Гнат Щербина, був визнаний колишнім чорноморським козаком, що втік під час війни з Дунайської флотилії і був відправлений до суду в Браїлів. Слід зауважити, що на квітень 1820 р. до Чорноморського війська прибули лише 27 з 55 запорожців, які були розподілені по куренях за власним бажанням, а інші знаходились в шпиталях через хворобу або померли¹⁷⁴.

Задунайські запорожці, які залишилися в турецькій армії з Браїлова перейшли до Рушчука, після цього, до речі, у відомих документах зникають згадки про кошового отамана Гната Коваля. Очолив задунайців під час переходу до Рушчука кошовий отаман Семен Кальніболоцький. В липні 1810 р. становище рушчуцької залоги стало досить складним. Після невдалої спроби захопити Шумлу, російське командування вирішило оволодіти Рушчуком. До фортеці підійшов загін генерала О.П.Засса і на протилежному березі росіяни установили батарею для обстрілу фортеці. За планом турецького командування запорожці мали нейтралізувати цю батарею. Розуміючи, що їх чекає неминуха смерть під час виконання цього завдання, козаки, за свідченням задунайця Ананія Коломойця, домовились з росіянами стріляти один в одного холостими набоями¹⁷⁵. Повірити в це важко, адже 26-29 серпня полковник Берлір, який командував батареєю та однією з частин російської флотилії атакував і потопив декілька турецьких човнів з Рушчука, а екіпаж полонив. Становище залоги Рушчука ще більш ускладнилось й тим, що майже одночасно 26-27 серпня в битві під Батином (Батинулою) був розгромлений 50-тисячний корпус турецьких військ. В полон потрапив трибунчужний папа Ахмет та близько 5 тисяч чоловік, захоплено 176 прапорів, одна булава, 14 гармат тощо¹⁷⁶. 15 вересня 1810 р. Рушчук був взятий російською армією.

Внаслідок перемир'я 1811 р., а потім підписання Бухарестської угоди 1812 р., Бессарабія була приєднана до Російської імперії. За Бухарестським миром кордон проходив по Кілійському гирлу Дунаю; у 1817 р., після спеціальної угоди з Туреччиною – по Сулінському, острова Леті та Четал ставали нейтральною зоною, звідки мали виселити всіх запорозьких рибалок до Сулінського гирла, де не було для них зручних місць для рибного лову і відомих торговельних міст, таких як Ізмаїл і Кілія. Зауважимо, що установлення кордону в гирлах Дунаю зустріло опір населення, як з російського, так і з турецького боку. Так, некрасівські козаки і турецькі запорожці, яким допомагали місцеві жителі Вилкового з “криками, лайками і глузуваннями” ламали установлені прикордонні межі¹⁷⁷. Після завершення війни колишню Січ в Катирлезі задунайці не відновили, хоча вже й

¹⁷³ Бачинський А. Д. Січ Задунайська. 1775-1828 рр. – С.48.

¹⁷⁴ ДАОО.– Ф.1.– оп.218.– Спр.3 за 1810 р.– Арк.2 зв.,56 зв., 19, 28-29 зв.

¹⁷⁵ Кондратович Ф. Задунайская Сечь [по местным воспоминаниям и рассказам] // Киевская старина. – 1883. – Т. 1. – С.53-54.

¹⁷⁶ Письмо командующего Днестровской армией генерал-лейтенанта Н.М.Каменского митрополиту Гавриилу // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1873. – № 4.– С.220-221.

¹⁷⁷ Національний архів Республіки Молдова.– Ф.2.– Оп. 1.– Спр. 220.– Арк. 56,159.

почали будувати нову церкву, а вирушили на некрасівські поселення, зайняли їх головний центр – селище Великий Дунавець на Георгіївському гірлі, де і заклали Січ.

Таким чином, під час російсько-турецької війни 1806-1812 рр. запорозька залога Браїлова зберігала козацьку адміністративно-управлінську структуру, і навіть уособлювала Кіш, брала участь у бойових діях на боці турецьких військ. Аналіз біографічних даних козаків, які переходили до російських частин протягом війни, дозволяє твердити, що, перш за все, це були молоді люди, здебільшого, не козацького походження, які недовго перебували в козацтві, а записались до нього внаслідок тривалих блукань по Бессарабії та Добруджі. “Старі” дніпровські запорожці та старшина, як правило, переходили на російський бік під час формування Усть-Дунайського Будацького війська, коли невизначеність становища з Січчю та їх подальшого перебування в Туреччині змушували шукати для своїх родин землі для постійного оселення.

Olena Bachyns'ka

***The Danube zaporozhian garnisons during Russian-Turkish war, 1806-1812
(according to the biographies of Trans Danube zaporozhian Cossacks)***

The article presents the biographic materials of former zaporozhian Cossacks from the Trans Danube area, which joined the Russian Empire during the Russian-Turkish war (1806-1812). The materials help to discover such facts from Cossacks' history on the territory of Osman Empire like geography, time, reasons and circumstances of passing to Cossacks, social origin of the Trans Danube Cossacks, region and economic activities.

УДК 94(477.75)(=14)”18”

Олена Уварова

**ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАСНУВАННЯ У КРИМУ
ГРЕЦЬКОЇ КОЛОНІЇ БАЛТА-ЧОКРАК**

На підставі документів Державного архіву Одеської області автором подаються нові відомості відносно часу та обставин заснування у Криму грецької колонії Балта-Чокрак. Робота містить цитати з листування адміністрації Новоросійського краю, інформацію про прибуття перших греків-мишанців колонії, їхній поіменний список, перелік їхніх побажань під час поселення.

За останні більш ніж десять років інтерес науковців до грецької діаспори України викликав появу багатьох праць стосовно переселення греків та їхнього життя на теренах нашої країни. Але присвячені вони переважно міським грекам, тобто тим, які оселилися в українських містах Російської імперії, або грекам Призов`я. Якщо становлення міських грецьких общин та грецьких сіл Призов`я до певної міри вже представлено в працях істориків, то заснування та розвиток грецьких сіл на іншій території тільки недавно стали предметом дослідження. Інтерес в цьому плані становить грецька колонія Криму Балта-Чокрак (сучасна назва – с. Альошино Скалістовської сільради Бахчисарайського району).